

برای بهریز "شیرکو رهذاقی"
به بونهی کوچی لهنکاوی دوو
کس له ئازیزانستان، سەر
خۆشیتان لى ئەکەین.

نهنجومەنی سەوزى چيا

چەپکى زانیارى لهبارەت
شاخ و کیف و هەورازە کانى
مەريوان و هەورامان.

تەپ، تەپۆلکە، قوله، کېو، کېف،
ھەرد، بەرد، شاخ، شان، کەل،
بەندەن، ....

ص ۳

اعتراض دوست داران
محیط زیست مويوان به
تخریب تپه بازرگان
با دنبال اطلاع از يورش
شبانەی عناصر فرصت طلب
و زمین خوار،.....

ص ۲

"ئاگرە سوورە لە من دوورە!!!"

نەمین عەزىزى

دەستیوهردانانەی مروقەوە، بېرىکى زۆر لە¹
بۇونەوەرە گیاپى و جانەوەریيە کان خەربىن لە ناو
دەچن و سەدان جۆر لە جانەوەرە کان لانە و
شويىنى حەوانەوە يان كەتوەتە مەترىسى، وە يالە
ناو چۈون. بەداخواھ ئەمپۇ سەلمىندرادە كە
مروق، بەرەۋام كارىگەرە قۇولى لە سەر،
ئالوودە كەردىنى ژىنگە ھەيە و سەرە كەتىرىن ھۆى
كاولكارى لە ژىنگەدايدا.

چىاكانىش، كە يەكى لە جوانترىن و بەنرختىرىن
سەرچاوهە کانى ژىنگە ئەم جىهانەن، بە ھۆى ئەم
لافاوى كاولكارى مروقەوە، گەلىك زيانيان وەبەر
كەتووە. چيا، سەرەتە ئەمەن كەنەتلىكى
نەتەوەيە و بۇ ھەممۇ نەوە کانە. كۆيىستان و
چىاكان، بە ھەممۇ سەرچاوهە سروشتى و جوانى و
پاراوى و دىيمەن دىرپەنیانەوە؛ زۆر جار دەكۈنە
بەرھىرىشى بى بەزيانەي مروق و بە ھەلەمەتى بىنى
سازى و رىگەوبان و قورۇل كەردىنى، زيانىتىكى
قەرەبوبو نەكراوياپ وەبەر دەكەويت و بەم جۆرە
نەوە کانى ئەمپۇ داھاتوو لە كانياوە زولالە کان و
دەيمەنە سەوزۇ دەلسىنىنە كان بىبەش دەبن. ھەر
بۇيى لە بەر گەرنگى ئەو زيانانە كە وەبەر چىاكان
دەكەويت، نەتەوە يەكەن، لە سالى
۲۰۰۳ وە، رۆزى ۲۰ ئە سەرمەۋەز (۱۱ دىسامبر) ئە
وەك "رۆزى جىهانى كۆيىستان" راگەياندۇدە. رۆزى
جىهانى كۆيىستان، دەرفەتىكى بە جىيە بۇ ھوشيار
كەرنەوە سەبارەت بە گەرنگى و دەورى كۆيىستان لە
رەوتى ژيانى مروقدا. بى ئاگا نەبىن؛ لانى كەم
نیوهى سەرچاوهە کانى ئاوا لەم ناوجەھى ئىمەدا،
بەرھەمى كېو و چىاكانى كۆيىستانە. دىارە دەس
تىۋەردان و كاولكارى ئەو كىۋانە، ئەويش بە نیو
گەشە سەندەن و پېشکەوتىن، ج زيانىتىكى گەورە
دەگەيەننە خەزىنگاكانى ئاوا و سروشت!!

پېشتر ئەگەر ميدياكان باسيان لە گەرم بۇونى زەھى
و كون بۇونى "لايەي ئۆزۈن" و گۆرانى كەش و ھەوا
و تووانەوە سەھۆلى جەمسەر(قطب)ە كان؛ دەكەد،
ئىمەومانان گۆيمان بۇ ئەو جۆرە ھەوالانە شل
نەدەكەد و پېمان وابۇو ھېچ پېۋەندىيەكى بە ئىمەوە
نېيە. ئەو بەپەرى، بە پېيى مەتەلى "ئاگرە سوورە لە من
دوورە"، گۆيى خومان لەو باسانە كەر دەكەد. بەلام
پېيى وانىيە، ئىسىتە كەسىكە ھەبىت، بەو پەرسىانەوە
سەرقال نەبووپىت كە؛ بۇ سالانى زوو ئەو ھەممۇ
بەفر و بارانە لە كۆرەستان دەبارى، بەلام ئەم چەند
سالىكە، بە تايىەت بەفر بارىن ئاواھە كەم بۇوتەوە؟!
بۇ زۆرەيى كانىا و چەمە كانى كۆرەستان يا بە
تەواوى وشك بۇوه يَا زۆر كەم ناوه؟! يَا، ئەو ھەممۇ
پەلەوەر و ئاژەلە كىتۈھە چىيان بە سەردا ھات؟! چەر و
پېرى دارەستانە كان و دىيمەنە سېھەراوە كانى چىاكان
بۇ وەك زوو نەماوه؟! دىارە زۆر پەرسىارى دىكە، كە
پېۋەندى بە سروشت و ژىنگەوە ھەيە، ھەممۇ
رۆزىك وېۋدانى بەئاگاى مروقى كورە دەھەزىنەت.
بە راي ئۆۋە بەرپەرسىا يەتى ئەم بارودو دەخە نۇيىە
ئەستۆى كېيە؟ ئىمە يان سروشت؟!

سروشت، ھەر دەم وەك دايىكىكى دلسۆز و دلۋقان،
مروقى لە داۋىنى خۆيىدا بەخىو كردووھ و بە دل
فراوائىيەوە ھەممۇ سەرچاوه و سەرمایە كانى خۆى لە
سەر خوانى ئەو رازاندۇوە تەوە. دىارە تا ئىسىتە جەڭ
لە مروق، ھەممۇ بۇونەوەرە كانى دىكەي سەر زەھى،
ھەۋىيان داوه مل كەچى ياسا و رىيتساكانى سروشت
بن و، خۆيان لە گەل گەرمى و ساردى و بزە و
تۈورە يەكىندا گۈنچاندۇوھ. بەلام مروق لە رەوتىكى
نایاسايى دا، گۆرەنگى كۆرەيى كۆرەيى كۆرەيى
سروشت دا هيئاتوو. بى بەزەيانە دارەستانە كانى لە ناو
بىردووھ، سەرچاوهە كانى ئاوا بە فېرۇ داوه و ئاوا و
ھەواي ئالوودە كردووھ. ھەر ئىستا بە ھۆى ئەو

سخن آغازىن

به ناوی خولقىنەرى سروشت

11 دىسامبر (۲۰۰۴) ئە سەرمەۋەز بە رۆزى جىهانى كۆيىستان
ناو نراوه؛ رىتكخراوى جىهانى FAO كە لە لايىن
پىتكخراوى نىونە تەۋەيىدە بەرپېۋەرەيدەتى چالاکىيە كانى
ئەم پۇزىيان بى سېپېرداوە، بە ئاماجى راكيشانى
سەرنجى ڈاي گشىتى بۇ مەسىلە كانى تايىەت بە
كۆيىستان، ھەممۇ سالىك دوروشمىك بۇ ئەم رۆزە دىارى
دەكتە. ئەمسالىش دروشمى "بەرپەرسىا يەتى
دارەشاخ و كۆيىستان و چيا بە درېزىايى مېۋۇ لاي ئىمە
بەھۆى شاخاوى بۇونى ولاته و گەرتەنگى تايىەت بە خۆى
بۇوه و ھەيە، ئەوەيى لە بۇنە بەلام ئەوەي چىنەش بە
بەرەۋامى بۇوەتە ھۆى ڈاكەنلىكى شەللىكى شۆپەنە كانى تر
بەشىكى زۆرى بە بۇنە بەرەۋامى بەرەۋامى بەرەۋامى
دارەستانە كانىنام بۇوه، بەلام ئەوەي چىنەش و
ئەبىن بایەخىنلىكى زۆرى بى بەرەيت بۇ
چارەسسىرى ئەپاراستنى ئەم سەرمایە سروشتىانە يە!
پۇدداد گەلى و كەلەپەرە و رۆچۈنى زەھى و فەرساپىش
خاڭ و بىبابانى بۇونى لەوەرگە كۆيىستانە كان ئەو
كارەستانە كە لە شۆپەنە شاخاوىيە كان بۇو نەدات، لە
چەن دەپەي ڈابىدوو بە ھۆى دەست درېزىي كۆمەلگا
ئىنسانىيە كان بە بەشە ھەستىارە كانە بەرەۋامى
كۆيىستانە كان و بېيندەر كەردى ئېنگە ئەپەستە
سروشتىتە كان واي تايىەت بە كۆيىستان زۆر و زۆر تر بۇوه، ھەر
وە كەلەپەرە و سووتانى دارەستانە كانى ئەمسال لە
مەريوان زيانىتىكى ئېنچىكار زۆرى گەياندە، نىستا گەرتەنگى
نەدات و تۇند و تېزىيە كان لە ئاستى ژىنگە و
كۆيىستانە كان واي كەردووھ كە ھەممۇمان باش بىزانىن
تەنبا بە ڈاكەنلىكى داگادار كەرنەوە خەلەك و
بەرپەرسان ئەم مەسىلە چارەسسىر نايىت بەلکوو
پېۋەنەتى كەرددە ئەنۋېتى.

فایل شمارە آینىدە ویژە نامە چىا:
"زمىن خوارى تەھدىدى بىرەيى منابع
ملى". مى باشد. لىدا از علاقمىدان
خواهشىمندىم كە مقالات و نظرات خود را
در اين زمينە بە دفتر شىرىھ ارسال نمايند.

اثر گلخانه‌ای چیست؟

یکی از وظایفی که انسفر زمین به عهده دارد، کنترل دمای میانگین سیاره است. اگر زمین جو نداشت، در طول روز که در مقابل تابش مستقیم پرتوهای خورشید قرار می‌گرفت دما به شدت بالا می‌رفت و در شب یکباره دمای زمین تا ۵۵ ها درجه زیر صفر کاهش پیدا می‌کرد. در چنین شرایطی از نظر تقاضت دمای شبانه روز، کمتر موجود زنده ای می‌توانست دوام بیاورد؛ اما در جو زمین پدیده ای به نام پدیده گلخانه‌ای وجود دارد که با متعادل نگاه داشتن دمای زمین در شب و روز، امکان ادامه فعالیت‌های حیاتی را ممکن می‌کند. وجود گازهایی که به آنها گازهای گلخانه‌ای می‌گویند و مهم‌ترین آنها دی‌اکسید کربن است، در جو زمین باعث می‌شود شرایطی مانند یک

گلخانه در زمین به وجود آید.

اگر در زمستان درون گلخانه‌ای رفته باشید می‌بینید علی‌رغم سرمای محیط، درون گلخانه بسیار گرم است. علتش پوشش نایلونی یا شیشه‌ای سقف گلخانه است که اجازه ورود نور و پرتوهای گرمایی به درون گلخانه را داده، اما مانع خروج بخش عمده‌ای از آنها می‌شوند. گازهای گلخانه‌ای در جو زمین هم چنین نقشی را به عهده دارند. تابش‌های گرمایی که به زمین می‌رسند از جو زمین عبور می‌کنند. گازهای جو زمین در برابر بخشی از پرتوهای گرمایی و همچنین در برابر نور مرئی طیف الکترومغناطیس شفاف است؛ اما این پرتوها پس از برخورد با سطح زمین و هنگام بازتاب، دچار تغییر طول موج می‌شوند و این لایه گازهای گلخانه‌ای، اجازه عبور مجدد این پرتوهای گرمایی را نمی‌دهد و راه بخشی از آنها را سد می‌کند. گرما درون لایه می‌ماند و هنگام شب نیز دمای میانگین بالا خواهد ماند. به این ترتیب، حیات ما وابسته به وجود این گازهای گلخانه‌ای است، اما شرایط سیاره ما خلاف آنچه به نظر می‌آید، بسیار شکننده است. تعادلی بسیار ظریف شرایط حیات روی این سیاره زیبا را به وجود آورده است و اندکی تغییر در این تعادل، می‌تواند همه شرایط را بر هم بزند. اگر حجم گازهای گلخانه‌ای در جو زمین افزایش یابد (که این روزها در حال افزایش است)، آن گاه این لایه مانع خروج بخش‌های بیشتری از پرتوهای گرمایی از جو زمین می‌شود و با انباسته شدن گرمایی بیشتر، کم کم دمای میانگین زمین افزایش می‌یابد. این اثر است که به تشدید اثر گلخانه‌ای و افزایش دمای میانگین سیاره و در نتیجه گرمایش زمین می‌انجامد. این اتفاقی است که در نهایت باعث می‌شود چرخه متعادل سیستم‌های اقلیمی روی زمین دستخوش تغییر شود و حتی حیات ما را روی زمین تغییر دهد.

دریاچه ارومیه در نمک غرق می‌شود؟

حجم حداقل دریاچه ارومیه در پایان شهریورماه امسال ۱۷/۴ میلیارد مترمکعب بوده که در مقایسه با سال آبی ۷۵-۷۶/۵/۳۱ میلیارد مترمکعب از حجم آب دریاچه کاسته شده است. مهندس ارسلان هاشمی، مدیرعامل آب منطقه‌ای آذربایجان شرقی با بیان این مطلب گفت: حجم آب دریاچه ارومیه در سال آبی ۷۵-۷۶ به حداقل مقدار خود به میزان ۴/۴۸ میلیارد مترمکعب رسید که در این سال حداقل تراز آن نیز برابر با یک هزار و ۴/۲۷۸ متر از سطح آب‌های آزاد بوده است.

وی ادامه داد: این در حالی است که در شهریورماه سال جاری حداقل تراز آن یک هزار و ۶/۲۲۱ متر اعلام شده است.

اعتراض دوستداران محیط زیست

مریوان به تخریب تپه بازرگان
به دنبال اطلاع از یورش شبانه‌ی عناصر فرست طلب و زمین خوار، در چند شب متواتی (اوایل آذر ماه ۸۸)، به تپه محافظت شده‌ی "بازرگان" واقع در جنوب شرق مریوان، مابین روستاهای بیله و لنج آباد، و تخریب وحشیانه آن به وسیله بلدوزرهای (دی ۸)، و از ریشه در آوردن اغلب درختان جنگلی آن، و از جا کنند و تجاوز آشکار به حریم میله‌های بتونی نصب شده توسط اداره‌ی منابع طبیعی؛ ۵۵ ها نفر از دوستداران محیط زیست مریوان، در ساعت

۱۰ صبح روز پنج شنبه ۸۸/۹/۱۲ در ضلع شرقی میدان نوروز اجتماع کرده و طی پیاده روی به سوی تپه‌ی "بازرگان"، در صورت مشاهده ابعاد فاجعه از نزدیک، در جلسه‌ای مراتب نارضایتی و از جار خود را از اقدام ناجوانمردانه و ضد محیط زیستی فوق ابراز داشته و خواستار پیگیری مسئولان و پیگرد قضایی موضوع و مجازات افراد خاطی و فرصت طلب، و نیز تلاش در جهت عدم تکرار چنین فجایعی، گشتند.

زمین در انتظار تصمیم کپنهاگ

پس از ماه‌ها بحث و جدل در سایه روش امنیدواری و نامیدی، اجلاس کپنهاگ کار خود را آغاز کرد؛ بزرگ‌ترین اجلاسی که تاکنون برای چاره اندیشی درباره مساله محیط زیست برپا شده است. گروه زیادی از دانشمندان، متخصصان، فعالان سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در کنار هیات‌های از بیش از ۱۹۰ کشور گردیدهای جمع شده‌اند تا تصمیم مشترکی در زمینه مهار گرمایش زمین بگیرند. در روز اول این نشست ۶۵ روزنامه بزرگ جهان سوالهای واحدی را منتشر کردند و در آن از شرکت کنندگان این نشست خواستند تصمیمی بگیرند که ما را در برابر نسل آینده سرافکنند تکنند. این یک مبالغه نبود. تصمیمی که در کپنهاگ گرفته خواهد شد وظیفه کشورهای جهان در زمینه کنترل انتشار گازهای گلخانه‌ای از سال ۲۰۱۲ به بعد را مشخص خواهد کرد، یعنی وقتی که مدت اجرای پروتکل کیوتو به پایان خواهد رسید. در اجرای پروتکل کیوتو بسیاری از تولید کنندگان اصلی گازهای گلخانه‌ای نظیر آمریکا غایب بودند و برخی دیگر به بهانه‌های مختلف، مصوبات آن را اجرا نکردند، اما این بار عزم جدی تری جزم شده است تا کمکی به حال آینده نوع بشر شود. چشم‌های زمین و بشر با امید و نامیدی به کپنهاگ دوخته شده است. آیا این بار هم بشر زیاده طلب آینده حیات روی زمین را با منافع اقتصادی کوتاه مدت ش معامله خواهد کرد؟ یا این که متواتر تر می‌پذیرد آینده بدون زمین، سیاره‌ای که روی آن زندگی می‌کنیم، معنای ندارد و هرچه در توان دارد برای کمک به آن انجام می‌دهد؟ این پرسشی است که به زودی پاسخش مشخص خواهد شد.

هاتنهوهی فلامینگوکان بُز زریبار

به هاتنهوهی ورزی سه‌رما و سه‌ره‌تای کوچی زستانه‌ی بالنده کوچه‌ریبه‌کان، له روزی ۳۰/۸/۲۰۱۲ نه مسالدا پُونی فلامینگو له زریباردا نیشته‌وه. زماره‌یان ۷۳ دانه بوون. سه‌ره‌تای کوچی نهم بالندانه ناوچه‌ی بهربالوی سبیری و ده‌ریاچه‌ی نُرال و ده‌ریایی مازنده‌انیشه. به بُونه‌ی بوونی ناؤزیبه‌کی خُرَاکی (ثارتیما)، فلامینگو له ده‌ریاچه‌ی نُورومیه، نهم بالنده‌یه و ورزی جووت گیری و کِر کهوتن و جووجکه بهخیو کردنیان له نه ده‌ریاچه‌دا نه گوزدريّن. دواي باله فری بوون له نورومیه و ژینگه ده‌ریایه سه‌راورده‌کانه‌وه به دواي سارد کردنی ههوا، نه‌م په‌له‌وه‌ره بهره و سه‌ره‌ولیزیبه‌کان نه‌بنه‌وه. له خُروهه‌لاتی باشوروی ئېران تا باکووری نه‌فریقا.

چه‌پکی زانیاری لهباره‌ی شاخ و کیف و ههورازه‌کانی مهربیان و ههورامان

"محمده‌داد ناجی کانی سانانی"

به دهورانده‌دور زریبادا له نزیک و دوور، بپریک
له به‌درزایی و کیو و شاخه کان ئه‌ماننه:
له قه‌لای مهربیانه‌وه، بهره‌و به‌ری زریبادا تا
سنوری خاومیراوا:

قه‌لای سر مهنجه، سه‌نگه‌ر تاقه دار، (سه‌نگه‌ر سیداره
۱۳۲۴)، شهخسه فه‌قیره، گه‌نکه، که‌لکوهه‌سان،
بیس‌هاران، پشت‌هپشان، گولبهن، قه‌لای فه‌یله‌قووس،
کانی قولله‌جان، گردی سور، ساترنجان.

خاومیراوا و شلییر تا خورخوره:

قه‌لای خاو، میرزا میرانشا، توراخ ته‌په، گه‌یگه جان،
که‌زان، قایه، میله‌ک، جه‌نگه، کوت‌هپه‌ش، وله، مله‌ی
مه‌رہ‌بزان، مه‌وته‌وانان، قه‌لای کچی، هه‌زار ماله،
کوهه‌که‌چهل، حه‌وته‌وانان، کانی که‌وه، به‌رددسیی،
وشکه سیو، قه‌لا و دیسیان، که‌ل چیلکان، سی‌رم‌ملو،
کله مله، کانی شه‌که‌ر، هله‌که‌کان، شیله‌جو،
چاله‌پان، کوچکه، شاشا، ئه‌سحاب، سی‌زاده،
ته‌قله‌رہش، خه‌لوبوزه، قه‌رخان، به‌رددت‌ریه، ماله
گه‌وره، قه‌لای‌ت‌رہش، به‌ردد دووبری، به‌ردد بوور، که‌ل
به‌رانان، به‌ردد هه‌ورامی، به‌ردد ریقناوی، شیخ زیا، ناو
خان، ویلانه.

خورخوره و سه‌رشیو:

به‌ر بناؤ، رووش، سه‌ر ته‌زین، سه‌خته چه‌رموو، قازه
مار، سیف یاتاق، مه‌یان، ونه‌وسان، نووری، میره‌بی،
به‌ردد داسنی، قوولکان، کتله‌ولی، کانی چه‌رموو، قه‌لای
شیخ، ئه‌وره‌حمان، هانه تاله، خه‌سره خان، هه‌شه
ولی، بوره‌وسه، ده‌لوو، که‌لکوژ، بناؤچان، شاقه‌لای،
شه‌ریف ئاو، که‌ل برایم، ده‌رده‌زه‌زان، قفوو و زلیخا، مله‌ی
کولله‌که ملان، مزگه‌وت و میرزا، قوول و زلیخا، مله‌ی
به‌فر، سدر کویتی، به‌ردد ئه‌سپ، ئه‌ستیه‌رہش، شیخ
زیا، مله‌ی کانی شیخ حه‌سنهن، ته‌لیس، ئاسانه‌ی ورج،
خدوشکه، گه‌رددنئی مه‌لای خدر، کونه شدم شه،
مالشـت، سولتان ئه‌حمدو، سولتان ئه‌غزه‌توو، شاشنین،
به‌ردد خوناوی، میشـه‌تواس، کوشکه ره‌قه، مله‌ی
تیره‌ک، هه‌واس قولی به‌گ، کله با، بی‌ر ئه‌لیاس، قجه،
کنه قاژ، کوتراون، باشـورتی، ده‌ر ژه‌ری، قه‌رخان،
قزل ویل، چل چهمه.

بنار گرده رهش تا نزیک چوون:

گرده رهش، حه‌رامی، تاله گسک، به‌ردد زه‌رد، قاراوا،
قه‌لای ئیمام، داره وشکه، قله به‌رد.

دریزه‌ل له لایه‌په‌ری ۴

لای خووره‌هه‌لات، نیشانی داله میز خووره مه‌موو روژیک
له سه‌ر ئاسوکانی سوورین ئه‌وهندی بازی به‌رانتیکی
کیو خورئاواي خوئی ئه‌گویزیت‌هه‌وه که نیشانکردنی
کات ژماردنی ساله.

رووگه‌ی شنه‌ی با، له دهورانده‌دور زریبادا، به‌یانیان
به‌ره و کیو و ئیواران به‌ره و زریباده.

باشترين به‌رداشة کانی زوو، له چیاکانی سوورین و
کیفی قه‌لر به‌رد درووست کراون.

شاخی وزمان دایته‌مان، سه‌رتای سرما و زستان.

زه‌وی ناسی:

گراییت، که‌ل‌سیست، سیلیکات، پیریت، گائوله‌ن،
مده‌رم‌پو... زووبه‌ی، پیک‌هینه‌ره کانی به‌رد و خاکی
ناوچهن.

به‌ردد هه‌سانی قه‌ل به‌رد، سه‌وره‌ی ده‌ری، سووره‌ی
نشکاش، له باشترين تیخه ساوه کانی سروشتن.
ئاسن کولینی که‌زان، کانی ئاسن و ئالومینومه.

زینده‌وه‌ر ناسی:

ئو نازه‌لانه له به‌ردد ریقناوی شلییر دا به‌له‌وه‌پرین
مەترسی تیاچوونیان هه‌یه.

ئاخربن سووچه‌ری ناوچه، له ده‌یه‌ی چلدا به قوچه
لووسمه‌وه کوچراوه.

ئاخربن که‌لی ناوچه، به به‌رددزه‌ردی گاران و قاراواوه
له ده‌یه‌ی په‌نجادا بینراوه.

زئاخربن پله‌نگی ناوچه، به داله‌میزه‌وه له ده‌یه‌ی
شەستدا بووه.

کیوسانی شییره و نه‌رم‌لایس، گیایه‌کی قیدایه ئه‌گه‌ر
مە‌پ بیخوات به‌رگه‌که‌ی له شەودا ئه‌دره‌وشیت.

کوکوی دوّله ياخى گه‌وره و، که‌وى زاخره‌که
شەپه کانیپه‌ندی پیشینیان و کیوسان

مەتھل:

پیری هه‌رددوان به سه‌ر کوچه داردا هه‌نگاو نانیت.
له نه که‌رۆزه بروات ساره‌زه‌زوور بی پیت ئه‌کات.

کاکه‌کی دەسته وەستان خوای له گه‌رمیان خوای له
کوپستان.

کیوی برووچیت کەندەلائی پر بیت.
ئه‌لیلی له کەلی خانی داوه.

تە‌گیبری دزی پی نه‌گیبری، داره شوچیتی لى ئه‌گیبری.

ته‌په، ته‌پلکه، قوله، کیو، کیف، هه‌رد، به‌رد، شاخ،
شان، که‌ل، بندن، قوچ، سه‌رتاپ، چیا، به‌رزایی،
هه‌وراز، هه‌للت، هه‌لمه‌موقوت، دوند، لووتکه، گه‌رده‌ن،
مله، ماه، مه‌پ، کاو، یان، سه‌رکاو، سه‌رکو، کوان،
لدغاوگره، تاوترگه، نزار، به‌رۆز؛ ئه‌مانه هه‌موموی ناوی
جوراوجورن که به "هه‌لها تووه کیوسانییه کان"
ئه‌وتورن.

له زوربیی ناوچه شاخاویه کاندا، کۆمەلیک ناوی
هاوبه‌ش و هاوناو هه‌ن که له به‌رزایی و شان و
شاخه کان؛ نراون وه‌ک: "چاله گه‌وره، چاله پان، چاله
قوول، چاله کوؤل، نزاره رەش، نزاره گه‌وره، خوره‌تاو
گه‌وره، به‌رۆزه گه‌وره، به‌رۆزه به‌ردادی، زاخه، ریگه
لابلا، گرده رەش، کونه قاژ."

چه‌پکی زانیاری لهباره‌ی شاخ و کیف
و هه‌ورازه کانی ناوچه‌ی خۆمان:

زه‌وی و کات و کەش و هه‌وا:

قه‌لای ئیمام، بۆ زیاتر له هه‌زار سال پیش دیان؟
(گوتیه کان) میزه‌وی هه‌یه.

وله گه‌ور له قه‌ل اکانی زه‌مانی ماده کانه.
ته‌په ریواسان، حه‌چه سه‌ر، چه‌رخ، قەدەفه‌ر؛ بۆکاتی
ھیخامه‌نشیبه کان ئه‌گه‌پینه‌وه.

قه‌لای نووّوو، و فه‌یله‌قووس؛ بۆ کاتی سلووکیه کان
ئه‌گه‌پینه‌وه.

به‌ردد نه‌سکەندەر، دەپلگەی سپاکه‌ی نه‌سکەندەر
بوبووه.

مە‌بی، به ناوی یه کیک له یارانی پېغەمبەری ئیسلام
(د) له سه‌رتاپ کوچی ناونراوه.

گولبهن و میراجی و کەپرەکەی حاکم، له هه‌زاره
کوچی بهم لاوه ناو نراون.

رەھوّلەیه ئاوی هه‌یه له نیوان بیرون‌بیبری بەرانبەر
وەبیسە له گەل چاوكی زەلم له بئاری شاره‌زور.

یه کەمین بەفری سالی ناوچه، له شانشین ئه‌باری.
دوندی پیره مە‌گروون بەفر بیگریت، ناوچه‌ی

شاره‌زور و مەریوان پەلەی داوه.
وره هاته سه‌ر کیوان نیشانه‌ی سه‌رما و سوّله‌یه.

لای به‌ری بە‌گزاده، خوره‌لەلات بە‌یانیان، رۆز گه‌یشته
بەردد زەرد (فەیله قووس)، نیشانه‌ی ئاخر بەهاره،
ھەر وەھا، خوره‌لەلات بە‌یان رۆز گه‌یشته کوپەی
میانه، نیشانه‌ی ئاخر پاپیزه.

دیسان لایان وايه؛ ورە، هاته سه‌ر پشتوینه‌ی رەۋەزه
کیوی به‌ری زریبادا نیشانه‌ی دریزه‌هی وەشت و وار و
ھەل نېبرنگاندنه.

کوهستان مظہر زندگی

اسماعیل امینی

دریزه‌ی چه‌پکی زانیاری... (لاپه‌رده‌ی ۳)

کۆماماسی:

سەر نیزىل، کانى تال، مەلھەمە كە، کانى گەدون، گرددە پەش، خوشىلەك، كەل ھەمرو، سىسىسو، کانى ياقۇجان، کانى تەمەرخان، خنجىران، بانى كەورىشكان، ھەوار، حەفت كاۋاپان، قەلا مارينە، ھەنگە ڦال، كەل بىبەرە، شىپۇلان، كوتەك، شىخ ئەحمدە، سەزوژ پوش، كەل دەرەويان، كوچكە زەردە، كەل قاواخانە، سى كۈچكەن، سەنگەر سەرى عەتا(۱۳۱۲-۱۳۱۹)، پىازە.

ھەورامان:

زەرەوھە، مەبىي، ملە وەرد، قەلا بىرۇرسكە، پېر رۆسەم، قەلای خان ئەحمدە خان، گەناو، تەخت وسان، تەخت، سەولە كاوه، كۆ و مەنچەل، بەننەن، زەرەللى، كراویيە دۆل، ملە گاۋاچنان، مەرپۇقاوا، كۈسالان، كاۋوسورى، دناو، سەر نەھال، كەمەر و شەھى، ماكوا، دەرەويان، باوه ھەيران، شەھەگە، راگە و مىر، مەر و ئەسپ، ماینۇچەلەم، دەربەند كەلەم، ھەيات، ڦالانە، تەتە، بۇوك و مارانى.

سننۇورى خاومىراوا، لىيوارى سوورىن:

ئاسن كولىن، زەللى، عارەبەرە، قووج سولتان، كونە گورگ، گۇپچۇو، کانى بەرلان، کانى بەرد، ئاواتى، بىرە پەش، قەلانتاجان، قەرە بنابەج، کانى گەورى، ھەوار فەقى مەحمۇمۇ، کانى ويپۇل، چارە سەۋۆز، كەچەللى، سەر سىيامىيۇ، کانى سىيف، کانى ئىرەق، گۆملى، چالە دلەم، ھەشەرى، سمايلە پى، مۇوجات، دالەم مىزى، کونە پەش، شەرەفى.

بەرىي بە گىزادە:

ساترنجان، سەبان، يەخىبەنە، قوچەلۇووس، كوتە كۆز، کانى دۆمە، کانى لەرزان، كاك رۆسەم، قەلای نوولۇو، کونە مار گەورە و چۈكۈلە، قەلا، گۈنۈز كۆپرە، پېرە ھەزارە، نازارە رەش، چەرخ، مەلا ئەحمدە، قەدەفەر، چالە گەورە، سەنگەر باشماخىيە كان(۱۳۰۳)، سەنگەر فەرەج بە(۱۳۰۳)، بەرەد سەنۈوق، کونە رىيى، چوالاوى، ولە گەورە، بەرەد بۇوك، میراجى، گۆلبەن، تاشلى، پۈوشە سېي، خاشخاشان، قەرقەم، ھانە حەمامان، مام خواج، ھۆلىنە ييان، قەلای گوان، سوفى چراخ، بەيتەپ، قەرەنى، حەچە سەر، كەوەلان، وەزلى، پېرالى، سەر شاواكە، بەرەد رەشە، چالە گەورە، تەپە لەق لەقان، تەپە پىواسان.

ایران هىستىن ۵٪ از كل جمعىت جەھان در نواحى كوهستانى زندگى مى كىند و ۴۰٪ دىگەر در نواحى كوهپايە و آبىزەھا كوهستانها سكۇنت دارند، بنا براين حدود نىمى از كل ساكنان كرە زمین بە طور مستقىم تحت تأثير كوهستان قرار دارند، و بقىيە نىز بە صورت غير مستقىم از كوهستان تأثير مى پىدىرىن. در طول تارىخ بىرە كوهستانها به سرعت و شدت چەل سال اخىر مورد هجوم و تخرىب قرار تىغرتە اند؛ رشد جمعىت، تغيير در الگوی زیست و انتظار و افزایش مىزان بېرە بىدارى از منابع كوهستان منجر بە توجه بىشتر بە مسائلە حفاظت و بازاسازى محىط و منابع كوهستانى شدە است. در سال ۱۹۹۲ در كنفرانس جهانى ديو در كشور بىزىل مسايىل زېر در دستور مراقبت از اين منابع با ارزش داشته باشد. در كشور ايران نزدیك بە ۵۴/۵ درصد آن را كوهستانها در

بە طبىيەتىن، بېرىق، پوشش گىاهى، جىڭلەمە و مراتع و هوجە از نظر يىلولۇزىك و اكولۇزىك و از نظر اقتصادى و اجتماعى آسيب پىذير و شكتىنە است. نيازىمند بە حمایت خاص دارد. الف: منابع پايە مناطق كوهستانى از مهمترین منابع طبىيە بىرە تەمدن بشرى است. منابع پايە شامل : آب شىرىن، بېرىق، پوشش گىاهى، جىڭلەمە و مراتع و هوجە از نظر يىلولۇزىك و اكولۇزىك و از نظر فرسايىش مناطق كوهستانى شدە اند كە از آن بەرگرفته است، براين ساس مى توان گفت كە تارىخ، فرهنگ و بىسيارى از قلعە ھاى تارىخي و آثار باستانى و ... در كوهەدا به وقوع پىوسىتە است. امروزە موارد زىادى باعث تخرىب و

فرسايىش مناطق كوهستانى شدە اند كە از آن جملە: چراي بىش از حد دام، تغىير كارېرى اراضى كوهستانى را مى توان نام بىرە هەمچىنەن كوهەدا بىزخ مۇز بىندى مسئۇلىتىها مىيان ادارات منابع طبىيە، سازمان حفاظت از محىط زیست و سازمان جىڭلەمە و مراتع گرفتار آمده اند و متولى و مدافع و پىكىر ندارند. هنوز فەزىنەنمان نىمى دانىند كە كوهەدا در تأمین آب و سرسېزى زندگى چە اندازە دخىل ھستىن و نقش حىاتى چىشمە ھا و روەدە، درە ھاى سرسېز و جلوە ھاى زىيابىي زندگى در دامنە كوهستانها است. از نظر انواع گونە ھاى جانورى و گىاهى مناطق كوهستانى در خور توجه و اهمىت فوق العادە اىي قرار دارد. تعداد گونە ھاى پستانداران كوهستانها در ايران ۱۶۰ گونە و پىندگان ۵۰۲ گونە تقرىباً برابر با تعداد كل گونە ھاى مربوط بە قارە اروپا مى باشد، تعداد ۳۹ گونە پستاندارانى كە در معرض انقراض قرار دارند در كوهستانهای ايران زندگى مى كىند تعداد ۶ گونە از پىندگان كە در فەھرەت قەزى قرار دارند در كوهستانهای ايران زندگى مى كىند، قریب ۸ هزار گونە گىاهى در كوهەدا ايران مى رويد كە

در محىط ھاى كوهستانى بە شمار مى روە. قریب دو هزار گونە از اين گىاهان انحصارى نكات كلىدى بىرە كاھش خطرەها و مدیرىت بلايا در

“ژینگه پاریزی له گوندەکانی ناوچه‌ی مهربیان (۱۰)

ناساندندی ژیان و ژینگه‌ی گوندی دهربیان

ده گیریت، به لام به گشتی؛ پاک و پوخته‌ی نیو ئاوایی شه‌پری عه‌شایه‌ری و سووتان و کاول بونی شوینی پیش‌شود (دی گون)، له لایه‌ن خلکی ناوچه و چهند باشه و پهین و شیاکه‌ی ئازله‌کان له گوند دوور تایفه‌ی ک وه ک عه‌شایه‌ری شاره‌زوور، زردوبوی کرماشان، کوچه‌ری هه‌ورامان و... ئاوهدان بوجوه‌هه‌و زبله‌کانی دیکه‌ش دوو روژ جاریک به ماشینی شاره‌داری کو ده کرینه‌و. هه‌مو بنه‌مآلله‌کان به هوی یارمه‌تی ئیداره‌ی بیهداشت‌هه‌و حمام و ئاوده‌ست و سرویسی بیهداشت‌یان هه‌یه و پاک و پوخته‌ی بنه‌مآلله و تاکه کسیان تا راده‌یه کی زور، باشتربووه. دهربیان، يه ک دیاره ئه‌مانه قه‌لای نزامی بونه. ئاسه‌واری هوومه و قه‌لای هان ئه‌لیاس له دهوروبه‌ری دهربیاندا ماونه‌تاهه، خشته بروزای سه‌رده‌می زور کوئنیش له داوین کیوه‌کاندا دوزراونه‌تاهه، که تا ئیستا هیچ که‌س و لایه‌نیک به دوای می‌ژووی راسته‌قینه‌یاندا نه‌گه‌رایه. ئه‌لبته قه‌لای هان ئه‌لیاس، له لایه‌ن ئیداره‌ی "میراث فرهنگی" یه‌وه، وک شوینه‌واریکی می‌ژووی پاریزراوه و که‌س بوی نیبه دهستی تی وهر دات.

شوینه سروشته‌کانی دهربیان؛ چهندین کانیا و دارستان و کیو و سه‌رچاوهن که نیوی بپریکیان بریتین له؛ کانی؛ چاوانه، هان ئه‌لیاس، ره‌جه و خمزان، هانه نه‌وه، گه‌ولان، هانه مالوسان؛- ته‌په ریواسان، کیو سالی ۶۱۰۰هه ته‌له‌فونی "سه‌یار" مان هه‌یه. ئه‌مه‌ش گرفتی زوره و بو پیوه‌ندی ئینترنت و شتی تر که‌لک لى وه ناگیریت. قوتاخانه‌ی ناوایی له سالی ۱۳۵۵ کرایه‌تاهه و بیناکه‌ی زور کونه و پیویستیمان به بیناکه‌ی کی نوی هه‌یه. ئیسته له و قوتاخانه‌هه، ۲۵ قوتابی و سالی ۱۳۶۱هه زیانیکه بو دارستانه کانمان. له ماموستا خه‌ریکی وانهن. گوندی دهربیان ۱۶ خویندکار به‌دو ئاسووده‌یی روش‌توه و بپریک پیداویستیمان بو دایین بوهه. به لام هیشتا زور کهم و کوپری له ژیان و زینگه‌یاندا ده‌بینریت و له راستیدا تا گه‌یشتن به که‌س گوندده‌ا هه‌که‌یینه بپریک له پیداویستی و کهم و کوپریکه‌کانی ئاماژه‌د هه‌که‌یینه بپریک له پیداویستی و کهم و کوپریکه‌کانی ژیانیکی سه‌رده‌میانه زوریان ماوه. لیره‌دا به کورتی ژیانی ده‌بینریت له ۱۰ کیلومتر له مه‌ریوانه‌وه به‌ره و سنه، ریکا ده‌پرین، له يه ک کیلوومتری بالی راستی جاده‌که‌وه، ئاوایه‌کی جوان و خوش دیمه‌ن دیینین که به وینه‌ی بیوکیکی رازاوه که‌وتوه ته نابلوقه‌ی دهیان سه‌رچاوه‌ی سروشته‌ی وک؛ شاخ و دل و کیو و دارستان و چهم و کانی و ده‌شت و میرگ و چیمه‌ن و باخ و مه‌زرا و... به‌لی؛ نه و گوله جوانه که له باوه‌شی دایکی نیشتماندا، هه‌مو روزیک ژیان ده‌زیه‌نیته‌وه، ئاوایی "دهربیانه". دهربیان، که‌وتوه ته باشوروی روزه‌هه‌لات(جنوب شرق) ی شاری مهربیان و ۱۲۰ بنه‌مآلله‌ی لیه و ۵۰۰ که‌س حه‌شیمه‌تیه‌تی. دهربیانیش وک زوربه‌ی گوندەکانی دیکه‌ی مهربیان و ۱۰۰ ساله‌ی لیه و ۵۰۰ که‌س تری، قوخ، سیو و..... . له دهربیان، ته‌نیا چهند بنده‌مآلله‌یه ک خه‌ریکی ئازله‌لدارین و سه‌رجه‌م ۳۰۰ سه‌ر کراونه‌تاهه و ده‌پونه سه‌ر چه‌مه‌که‌ی به‌رددهم ئاوایی و له گه‌ل ناوه‌کانی دیکه‌ی مهربیاندا به‌رهو "سیروان" ری ده‌پون. هه‌ر چهند شیوازی مالکردنوه له دهربیان هه‌ر بنه‌ریتی کونه و له خانوو سازی دا له که‌ل و په‌لی ئیم‌پوژی وک؛ ئاجور و ئاسن و.. که‌مترا که‌ل ور نه‌ماوه. ..... (دریزه له لاپه‌ری ۶)

شه‌پری عه‌شایه‌ری و سووتان و کاول بونی شوینی مه‌مودودی نه‌مر" له گه‌رانه‌وهی شه‌پری دزی ئیستعماری ئینگلیس و شه‌وینیسته عه‌ره‌به کان؛ بو پشودانیک، رووی کرده کانیه‌ی گهوره و زولاکه‌ی "چاوانه‌ی دهربیان" و، له زیر دارتووه جوانه کاندا له گه‌ل هاپریانی خه‌ریک حه‌سانه‌وه بون؛ قهت بیری لهوه نه‌ده کرده‌وه که ته‌نیا که‌مترا له يه ک سه‌ده پاش ژیانی نه؛ مرؤف گه‌لیک، ده‌بنه خاوهن ژیان له سه‌ر گه‌لیک زه‌وه، که نه‌وه‌نده "زیانه‌خورو" ده‌بن و ژینگه‌ی خویان ودها تیک ئه‌دهن و ئه‌وه‌نده زبل و دووكه‌ل به ناخیدا ئه‌کن، که ته‌ناته کار ده‌که‌نه سه‌ر که‌ش و هه‌وای خووایش و سه‌ر له بارینی به‌فر و باران تیک ئه‌دهن و ده‌بنه هوی وشکه‌سالی و، ده‌س ئاخر "چاوانه‌ی دهربیانیش" به وه‌مو ئاوه خاوین و زولاکه‌وه، وشک ده‌بی!! ئاخر ئه‌و بپزه لهو کاته‌دا فه‌رموبووی؛ نه گه‌ر هه‌مو عالم تووشی قات و قری و شوکه سالی بیت، نه‌م ناوه‌چه به بونه‌ی ئه‌م ئاوه زوره‌ی "کانی چاوانه‌وه"، هه‌ر سه‌ر سه‌وز و به به‌ره که‌ت ده‌بیت. "به لام به داخوه، ئیستا چاوانه‌ی دهربیان و زور کانی و ئاوی تر، وشک بوبه و ژینگه و ره‌وتی ژیان گه‌لیک گوپانکاری به سه‌ردا هاتسووه. له حه‌ققیه ئه‌مجاره‌ماندا بو ناساندندی ژیان و ژینگه‌ی ئاوایی دهربیان، ده‌ریونه خزمت" کاک عه‌بلولای پزشکیان"، با بزانین چون باسی گوزه‌ران و ژینگه‌ی ئه‌گوندeman، ئه‌ویش دوای وشک بوبنی "کانی چاوانه"، بو ده کات!!!

"چیا"

کاتیک ته‌نیا ۱۰ کیلومتر له مه‌ریوانه‌وه به‌ره و سنه، ریکا ده‌پرین، له يه ک کیلوومتری بالی راستی جاده‌که‌وه، ئاوایه‌کی جوان و خوش دیمه‌ن دیینین که به وینه‌ی بیوکیکی رازاوه که‌وتوه ته نابلوقه‌ی دهیان سه‌رچاوه‌ی سروشته‌ی وک؛ شاخ و دل و کیو و دارستان و چهم و کانی و ده‌شت و میرگ و چیمه‌ن و باخ و مه‌زرا و... به‌لی؛ نه و گوله جوانه که له باوه‌شی دایکی نیشتماندا، هه‌مو روزیک ژیان ده‌زیه‌نیته‌وه، ئاوایی "دهربیانه". دهربیان، که‌وتوه ته باشوروی روزه‌هه‌لات(جنوب شرق) ی شاری مهربیان و ۱۲۰ بنه‌مآلله‌ی لیه و ۵۰۰ که‌س حه‌شیمه‌تیه‌تی. دهربیانیش وک زوربه‌ی گوندەکانی دیکه‌ی مهربیان دی گونه‌ی هه‌یه و ئاسه‌واری قه‌ل و کانی و کاریزه‌کانی دهوروبه‌ری، هیمامیه که له رابردودی زور کون و له میزینه‌ی هه‌و ئاوایه. نه‌م دهربیانه‌ی ئیستا، نزیک به ۱۰۰ ساله‌یه و پیش، له پاش دهیان جار

آموزه هایی در مورد کوهستان "کمال راستخانه"

از دیرباز انسان‌ها برای بپره مند شدن از هوای فرح بخش و تماسی گل و گیاه و شنیدن نوای دلکش رودها به کوه می‌رفته‌اند، همچنین برای دور کردن و راندن بی قراری به کوهپیمایی می‌پرداخته‌اند. همچنین امروزه بخش مهمی از اوقات فراغت انسان‌ها به گردش در طبیعت و انجام ورزش‌هایی که در محیط های طبیعی انجام می‌شوند، اختصاص دارد. پیاده روی در کوهستان و نیز کوهنوردی جدی از مهمترین تفریح‌ها و ورزش‌های طبیعی است. در کشور اتریش حدود ده درصد مردم به کوهنوردی می‌پردازند و در ایران، هر هفته در روزهای تعطیل صدها هزار نفر برای کوه گردی یا کوهنوردی به کوهستان می‌روند. نه تنها کسانی که رشته ورزشی مورده علاقه اشان کوهنوردی است، بلکه افرادی که به ورزش‌های دیگر، مانند فوتbal، کشتی، دوومیدانی، هم می‌پردازند، برای افزایش ظرفیت ششی و تقویت ماهیچه‌های پا و تواناتر شدن قلب خود، کوهپیمایی می‌کنند. آرامشی که با تماسی چشم اندازهای پرشکوه کوهستان و غرقه گشتن در ذیبایی و سکوت آن به دست می‌آید، برای انسان پرکار امروزیان که در فضاهای تنگ و پرسروصدا کار می‌کنند، نعمتی بزرگ و با ارزش است.

.....دریزه‌ی ژینگه پاریزی "دوزیان".

بریک له بنه‌ماله کان له مالی خویاندا هنهنگ راده‌گرن، به لام هنهنگداری و که پیشه له ناواییدا نابینریت. چند کارگه و پیشه‌یه کی ئیمروزی له دهوروبه‌ری دوزیاندا دامه‌زراوه، وک: کارگه‌ی مریشکی ۳۰۰۰۰ دانه‌یی، کوشتارگه‌ی گهوره و سنه‌نجه‌ی مریشک، په‌رواپه‌ندی ۳۰۰ سه‌ری گویبه‌که، کارگه‌ی قارچک، کارگه‌ی دهبه‌ی نهوت و ههر ودها کانزایه‌کی بهرد. سه‌ره‌پای نه‌مانه‌ش، زوریک له لاوه‌کان، کاسبی سه‌ر سنور و کولبه‌ری ده‌کن. له باری ژینگه پاریزی و کاریگه‌ری بریک له و کارگه‌گله، له سه‌ر زیان و ژینگه‌ی دانیشتوانی دوزیان؛ دیاره کارگه و کوشتارگه‌ی گهوره مریشک که زور نزیکی ناواییه، به هوی بونی پیس و نه‌گه‌ری بالاویونه‌وهی نه‌خوشین به راستی جیگای مه‌تسییه. دانیشتوانی دوزیان له و بایه‌تهدوه زور ناپازی و نیگه‌ران.

سه‌باره‌ت به پاراستنی دارستانه کان؛ ئه گه‌رچی خه‌لک به گشتن دلسویزی دارستانه کان، به لام که‌سانیکی همل په‌رهست له بهر قازانچی تاکه که‌سی، زور جار له نزیک موزرا کانه‌وه ناگر بهر دده‌نه دارستانه کان و قازانچی گشتنی ده‌نیته ژیرپی. پیوسته فرهنگی دانیشتوانی دوزیان بگاته نه و ناسته که بیر له داهاتوی خویان و نهاده کانیان بکنه‌وه و، خیر و قازانچی گشتنی ناوایی نه کهن به فیدای قازانچی تمسک و کاتی خویان. بهو هیوایه که همه‌مو ده‌زیانیه که، ژینگه‌ی نیشتمانه که‌ی، به تایبه‌ت ژینگه‌ی ناوایه‌که خوی، وک بیبله‌ی چاوی پاریزیت، تا هه‌رچی زیاتر به‌ره و ژیانیکی ئاسووده و گوندیکی ناوه‌دانتر هنهنگاوه هه‌ل بگرین.

به سپاسه‌وه: "عه بدو لا پزشکیان"

- کوه‌ها، سرچشمه رودها و سرمنشاء تمدن بسیاری از تمدن‌های جهان، در کناره رودخانه‌هایی که از کوه‌ها سرچشمه می‌گیرند، پدید آمدند. تمدن "میان رودان" (بین النهرين) که از قدیمی‌ترین تمدن‌های جهان است، در کناره‌های دجله و فرات شکل گرفت. در مزه‌های کنونی ایران، تمدن بزرگی که در سیستان وجود داشته و بقایای آن به نام "شهر سوخته" معروف است، در کناره‌های رود هیرمند، و تمدن تازه کشف شده جیرفت، در کناره‌های هلیل رود شکل گرفته بودند. منشاء تمامی آب‌های جاری و بخش عمده‌ای از آب‌های زیرزمینی ایران، کوه‌ها هستند و به این دلیل زندگی در این سرزمین به طور کلی مذیون کوه‌ها است. در دیگر نقاط جهان هم، رودهایی که از کوه‌ها سرچشمه می‌گیرند، آبادانی و برکت را برای دشت‌ها به ارمغان می‌برند. برای نمونه می‌توان از رود زرد در چین و رودخانه گنگ در هند نام برد که از کوه‌های هیمالیا سرچشمه می‌گیرند، یا رود سند در پاکستان که از کوه‌های قراقرورم جاری می‌شود و رود راین در اروپا که از کوه‌های آلپ سرچشمه می‌گیرد.

- کوهستان، خاستگاه فرهنگ و تنوع فرهنگی سرزمین‌های کوهستانی، کم و بیش به صورت جدا از یکدیگر و دور از دشت‌ها حامل فرهنگ‌های گوناگونی هستند که در گذر طولانی زمان بدست قوم‌ها و گروه‌های انسانی مختلف پدید آمدند. رتکارنگی تمدن‌ها و جلوه‌های چشمگیر زیست انسانی، تا حد بسیاری نتیجه تنوع فرهنگی شکل گرفته در کوهستان‌ها است. کوه‌ها حددود دوسوم سطح ایران را در بر می‌گیرند (حدود ۸۶ میلیون هکتار کوه‌های مرفق و ۳۰ میلیون هکتار کوهپایه‌ها و تپه‌های مرفق) و تقریباً نیمی از روستاهای کشور که محل پیشتر فعالیت‌های کشاورزی و دام پروری هستند، در نواحی کاملاً کوهستانی قرار دارند. شیوه‌های متفاوت زندگی در کوهستان و دور بودن محل‌های زندگی کوه نشینی از یکدیگر و دسترسی دشوار به آن‌ها، موجب شکل گرفتن فرهنگ و آداب گوناگون شده است. در ایران، بسیاری از زبان‌ها و نیم زبان‌ها و گویش‌ها، گوشه‌های موسیقی، رقص‌ها، شیوه‌های معماری و دست باف‌ها (فرش، گلیم و...) خاستگاه کوهستانی دارند.

کوه‌ها سدهایی هستند در برابر جریان هوای کره زمین، هوا و رطوبتی که در آن است، در برخورد با کوه به بالا رانده و در نتیجه سرد و منراکم می‌شود. در این حال، امکان بارش باران و برف فراهم می‌شود. بارش‌ها از شکاف‌ها و حفره‌های کوهستان به عمق زمین نفوذ می‌کنند، و به این ترتیب از تبخیر شدن در امان می‌مانند و در پایین دست ظاهر می‌شوند، یا به شکل برف ذخیره می‌شوند و از محل این ذخیره، امکان جریان همچو ایافتین پیوسته جویبارها و رودهای فراهم می‌آید. اگر کوه ها نبوند، در سرزمینی مانند ایران، بارش از آنچه که هست کمتر می‌شد و در تابستان ها همچیج روایتی نداشتیم. بنای این می‌توان گفت که کوه‌ها، برج هایی هستند که آب را ذخیره می‌کنند و در طول سال، دامنه‌ها و کوهپایه‌ها و دشت‌ها بخشیده است.

- کوه‌ها، برج‌های آب کوه‌هایی ای که در زمین دارند و چه از نظر شکل و نیز تاثیر در طبیعت، از مهمترین ساختارهای کوه زمین هستند. کوه‌ها یک پنجم سیمای زمین را تشکیل می‌دهند، زیستگاه دست کم یک دهم از مردم جهانند، یک سوم از مردم جهان از جنبه‌غذا، برق، چوب و مواد معدنی به کوه‌ها وابسته‌اند و نیمی از آب شیرین مصرفی مردم جهان از کوه‌ها سرچشمه می‌گیرند. مطابق یک اصل بوم شناختی هر اندازه پستی و بلندی یا چین و شکن منطقه‌ای بیشتر باشد، "تنوع زیستی" یعنی گوناگونی جانوران و گیاهان آن منطقه، بیشتر خواهد بود. به این دلیل در کوه‌ها، گونه‌های بسیاری متنوع جانوری و گیاهی را می‌توانیم بینیم، پاره‌ای از گونه‌های گیاهی در سمت سایه گیر صخره‌ها و دامنه‌ها و پاره‌ای دیگر در سمت آفتاب رشد می‌کنند، پاره‌ای از آن‌ها در ارتفاع‌های پایین که گرمنز هستند و پاره‌ای دیگر در سمت ارتفاع‌های بالاتر که سودتر هستند می‌رویند. جانوران گوناگون هم با استفاده از پوشش گیاهی متنوع و در پناه امکانی که صخره‌ها و غارهای کوهستان برای زیست آن‌ها فراهم می‌سازد، جمیعت‌های قابل توجهی را شکل می‌دهند. به این ترتیب، در مجموعه کوهستان‌ها و کوهپایه‌ها، گیاهان "حیات گیاهی منطقه" و "زا" (حیات جانوری منطقه) تنوع جسم گیر دارد.

کوهستان جز آن که بستر انبوی از گیاهان و زیستگاه گونه‌های جانوری خاص خود است، امروزه با از میان رفتن طبیعت دشت‌ها به دلیل فعالیت‌های کشاورزی و صنعتی و شهرسازی، به پناه گاه پاره‌ای از گونه‌های که از دشت‌ها رانده شده اند، بدل شده است. در سرزمین‌هایی که پیشینه تمندی دیرین دارند، مانند ایران، طبیعت بکر معمولاً فقط در کوه‌ها باقی مانده است، زیرا دشت‌ها از قرن‌ها پیش مورد بهره برداری سنتگین انسان بوده است. برای مثال در ایران جنگل را فقط در کوه‌ها می‌توان یافت و در نواحی هموار جز چند "لکه" کوچک، چیزی از جنگل باقی نمانده است.

- کوه‌ها، برج‌های آب کوه‌هایی هستند در برابر جریان هوای کره زمین، هوا و رطوبتی که در آن است، در برخورد با کوه به بالا رانده و در نتیجه سرد و منراکم می‌شود. در این حال، امکان بارش باران و برف فراهم می‌شود. بارش‌ها از شکاف‌ها و حفره‌های کوهستان به عمق زمین نفوذ می‌کنند، و به این ترتیب از تبخیر شدن در امان می‌مانند و در پایین دست ظاهر می‌شوند، یا به شکل برف ذخیره می‌شوند و از محل این ذخیره، امکان جریان یافتن پیوسته جویبارها و رودهای فراهم می‌آید. اگر کوه ها نبوند، در سرزمینی مانند ایران، بارش از آنچه که هست کمتر می‌شد و در تابستان ها همچیج روایتی نداشتیم. بنای این می‌توان گفت که کوه‌ها، برج هایی هستند که آب را ذخیره می‌کنند و در طول سال، دامنه‌ها و کوهپایه‌ها و دشت‌ها بخشیده است.

جۆلەنە

بوق

"حرفهای یک درخت"

من یک درخت هستم که در یکی از جنگل‌ها زندگی می‌کنم من و دوستانم درخت‌های سرو و کاج و گل‌های زیبا ساله‌است که در این جنگل زندگی می‌کنیم ما هر روز خود را برای دیدن آدم‌هایی که از کنارمان می‌گذرند آماده می‌کنیم، با شنیدن سروصدای بچه‌ها مام شاد می‌شویم و با خنده‌های شیرین آن‌ها شاخ و برگ‌های ما هم زیبا می‌شوند روزهای تعطیل با صدای پرندگان از خواب بیدار می‌شویم و منتظر آمدن آدم‌ها هستیم تا در زیر سایه‌ی ما استراحت کنند اما بعضی از خانواده‌ها برای چیدن میوه از شاخه‌های ما بالا می‌روند و شاخه‌های نازک ما را می‌شکنند توپشان را به ما می‌زنند و برگ‌های ما را می‌اندازند. آن‌ها به این فکر نمی‌کنند که اگر ما درختان نبودیم چطور می‌توانستند زیر سایه بنشینند آن‌ها به فکر خوشگذرانی هستند. یا نمی‌دانند وقتی شاخه‌های من را می‌شکنند و برای خودشان آتش درست می‌کنند من چه احساسی دارم.

**ریناس جهانی (کانون پرورش فکری
کودکان و نوجوانان)**

کوته نه و ناوه. خاوه‌نه‌که‌ی به جوین و قه‌مچی به بوبویوه که‌ردکه. هموان چاوه‌پئ و هستان. که‌ری بئ هتوان گه‌یشته سر چالاوه‌که و باره قورسه و بهو هیلاکیه و چاوی کوته به بوقه چاره‌په‌ش و ئشکه نجه‌دراده‌که. گوئی ندادیه فهرمان و قه‌مچیه کانی خاوه‌نه‌که‌ی. به هیمنی کاریه‌که‌ی له چالاوه‌که لادا و نه‌یه‌یشت بوقه‌که بئی به ژیر تایه‌ی کاریه‌که‌وه و له مردن پزگاری کرد. پاشان قه‌مچیه‌کی ترى خوارد و دریزه‌ی دا به پیکاکه‌ی خۆی. ئور مندالله‌ی که به‌رده قورسه‌که‌ی به ده‌سته‌وه بوبو، چاوی لئی بوبو که که‌ریکی بئ ئه‌قل بهزه‌یی هات‌وه به بوبونه‌وه‌ریکی ناشیرینی قیزه‌وند دا و له کاته‌دا ده‌نگیک‌هات به گوئی‌دا که پیی ده‌گوت: «وهره ئیتر خاوه‌ن بهزه‌یی و دلوقان به..» ده‌سته شل بوبو و به‌ردکه‌ی له ده‌س داکه‌وت. (ئم چیروکه کورت کراوه‌ته‌وه.)

فیکتور هوگو

وهرگیز: نه‌نور روشن

بوقیک له قه‌راخ چالاویکا، سه‌یری ناسمانی ده‌کرد. «ناشیرینی و قیزه‌ونی، شهیدای

جوانی و شکل بیوو.» بوق له نائاگایی و فراموشی‌دا، به دوور له ترس و پق و شه‌رمه‌زاری، به بئ جووله خه‌ریک بوبو سه‌یری خه‌رمانه‌ی ختره‌تاوی ده‌کرد.

پیاویک له‌ویوه تیله‌په‌پی، قیزی له ده‌عبا پیسے شیواوه و پاشنه‌ی پیلاوه‌کانی نا به سه‌ریا. نه‌و پیاوه قه‌شه بوبو، کتیبیک بهده‌ستیوه بوبو، خه‌ریک بوبو دعایه‌کی ده‌خوینده‌وه.

ذنیکیش له‌ویوه تیله‌پی که گولیکی جوانی له سه‌رینگی دابوو. نه‌ویش نووکه چه‌تریکی کرد به چاوی بوقه‌که‌دا!

پاشان چووار مندالی قوتابی هاتن که وهک ناسمان پاک و بینگرد بوبون. پق‌حی مرؤه، له سه‌رده‌می مندالیدا، نائاگایانه زقر دلپه‌قتار و بی‌بازه‌ییه.

منداله‌کان بوقه به‌سته زمانه‌کیان دیت و پیکوهه هاواریان کرد: «وهرن با ئه ده‌عبا ناپاکه بکوئین و به توانی ناشیرینی نازاری بده‌ین.» پاشان به خانده و شادیه‌وه هدر کامه به تولیکی تیز که‌وتنه نازاردادنی بوقه‌که.

بوقه‌که نقد به پهله و به ترسه‌وه خۆی به ناو گژو گیاکه‌دا کیش ده‌کرد. له ناکام دا گه‌یشته چالاویک و خۆی له قوب و چلپاوه‌که‌یا شارده‌وه. یه‌کیک له منداله‌کان به به‌ردیکی گه‌وره‌وه هات پیشه‌وه.

له په لوه کاته‌دا که‌ریکی پیر و شهل و گپ و ماندوو که کاریه‌کی قورسی کیش ده‌کرد پیشی

نه‌سرین کونه‌پوشی

نه‌سرا قاسمی پوور - ۱۱ ساله

"کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان"

گرمایش زمین چیست؟

پس از انقلاب صنعتی، بشر مدرن شروع به استفاده روزافزون از زغال‌ستگ، نفت و مشتقات این سوخت‌های فسیلی کرد. سوخت‌های فسیلی، از بقایای موجودات زنده دوران قدیم زمین به وجود آمده‌اند و سوزاندن آنها همراه با آزاد کردن مقدار زیادی از گازهای گلخانه‌های و بخصوص دی‌اکسید کربن است. آگر نگاهی به فعالیت‌های روزانه خود بیندازیم، می‌بینیم تا چه حد روند تولید این گازها افزایش پیدا کرده است. چرا غ برقی که در خانه ما روشن می‌شود، رادیو، تلویزیون یا هر ابزار الکتریکی دیگر، نیازمند مصرف برقی است که عمدۀ آن در نیروگاه‌هایی تولید می‌شود که با سوخت‌های فسیلی کار می‌کنند. افزایش انتشار این گازهای گلخانه‌ای در جو زمین، باعث تشدید پدیده گلخانه‌ای و افزایش دمای میانگین سیاره زمین در سال‌های اخیر شد. با افزایش این دما، ماشه مجموعه ای از رویدادهای مرگبار چکانده و سیل اتفاقات بعدی جاری می‌شود. این افزایش بظاهر ناچیز در دمای میانگین سیاره زمین که در حد چند درجه سانتی گراد ارزیابی شده است، باعث تغییرات جدی در الگوهای آب و هوایی حاکم بر زمین می‌شود. به عبارت دیگر، اقلیم آشناي سیاره ما دچار دگرگونی می‌شود که آن دگرگونی عظیم به تغییر اقلیم شناخته می‌شود. جاری شدن سیلاب‌ها، افزایش بیابان‌زایی، تغییر سطح دریاهای آزاد، تغییر الگوی توفان‌ها و گردبادها، ذوب شدن بخ‌های قطبی، تغییر الگوی جریان‌های آبی، ذوب شدن یخ‌چال‌ها و نابودی گونه‌های مختلف گیاهی و جانوری، بخش‌هایی از اثرات این تغییر اقلیم به شمار می‌رود. امروزه تغییرات اقلیمی ناشی از گرمایش زمین را در کنار افزایش جمعیت و بحران غذا، ۳ چالش بنیادین پیش روی بشر معاصر ارزیابی می‌کنند.

شاخی ههورامان

کۆمەلە شاخیک بەرزا و گەرداھن کەش،

ئاسمانى شىنى گرتۇھە باوهش؛

سەرپوشى لووتکەی بەفرى زۆر سېي،

بە دارستان رەش ناو دۆلی كېي؛

جوڭە ئاوه کان تىيايا قەتىس ماو،

ھەر ئەپۇن ناكەن پىچى شاخ تەواو؛

ھاوار و ھازەي كەف چەرىنى چەم،

بۇ تەنبايى شەۋلايە لايەي خەم؛

تۈولە پىي بارىك، تۇوناوتۇون پىشكىن،

رېبوار ئەخاتە ئەندىشەي بىن.....!!

"مامۆستا گۆران"

۳۰ - نۇرسۇز بېخىزى

- چرا شهرداری هیچ اقدامی نسبت به کوچه‌های محله بیسaranی انجام نمی دهد؟
(رویا)

- از پلیس‌های راهنمایی و رانندگی می‌خواهیم از پارک شدن و سایط نقلیه در فاصله مشخص شده از چراغ قرمز جلوگیری کند
(یک شهروند)

- از شهروندان محترم خواهشمند نسبت به پرندگان مهاجر و بومی کمی لطف داشته باشد و آنها را شکار نکرده و نرنجاند.

(یک شهروند)
باتوجه به وضعیت بحرانی زریبار، از مسئولین ذیربط می‌خواهیم با مدیریت و درایت بهتری نسبت به وضعیت وخیم آن برخورد کنند.
(کاوه سید ابراهیمی)

- با توجه به ازدیاد مغازه‌های عرضه قیلان از مرکز بهداشت و واحد اماکن نیروی انتظامی خواستار تعطیلی سریع این مغازه‌ها می‌باشم
تا از انحراف جوانان جلوگیری شود.

(محمدی)

